

Баранкова В. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного процесу**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРИНЦИП ОБҐРУНТОВАНОСТІ НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню змісту й правил принципу обґрунтованості нотаріальних актів, з'ясуванню специфічних проявів обґрунтованості нотаріальних актів як актів правозастосування у сфері безспірної цивільної юрисдикції, а також наслідків недотримання правил обґрунтованості. Установлено, що нотаріальні акти-документи мають те саме правостановлювальне значення, що й рішення суду, з такими відмінностями. По-перше, їхня правова дія утворюється та розповсюджується тільки в царині безспірних правовідносин і тому, відповідно, фіксує не приписи нотаріуса, а волевиявлення самих зацікавлених осіб – учасників нотаріальної дії. А по-друге, як наслідок, нотаріальний акт-документ має правову силу й утворює певні правові наслідки доти, доки зацікавлені особи не виявляють ініціативи на його зміну або скасування. Водночас прийняттю нотаріусом рішення передують встановлення кола фактів, передбачених нормою, яка підлягає застосуванню в такому випадку; збирання, вивчення та оцінка документів-доказів у справі; перевірка відповідності вчинених дій вимогам закону й дійсним намірам сторін та інше. Отже, попри зазначену специфіку, нотаріальні акти-документи, так само як і рішення суду, фіксують результати правозастосування та до них як до юрисдикційних актів ставиться вимога обґрунтованості.

Доводиться, що обґрунтованим слід визнавати нотаріальний акт, визначений з урахуванням встановлених у межах нотаріальної справи дійсних обставин, підтверджених відповідними, передбаченими нотаріальним законодавством, доказами. На підставі чинного нотаріального законодавства виокремлюються такі основні правила принципу обґрунтованості нотаріальних актів. Нотаріальна дія може бути вчинена лише після подання всіх необхідних документів-доказів, що є обов'язком зацікавлених осіб. Надані документи-докази нотаріус оцінює з боку їх належності, допустимості, достатності й достовірності. Відсутність певного документа-доказу унеможливить як встановлення відповідного юридичного факту, так і постановлення самого нотаріального акту, що фіксував би результат вчинення нотаріальної дії. У випадках, коли справжність наданого документа-доказу викликає сумніви, нотаріус вправі затримати його й спрямувати на експертизу. У разі, якщо в наданих документах-доказах містяться суперечливі дані, нотаріус має вжити заходів до з'ясування справжніх обставин. Зазначене відбиває специфіку змісту принципу обґрунтованості нотаріальних актів з огляду на відсутність у нотаріальному процесі, на відміну від судового, засад змагальності.

Сформульовано пропозиції щодо тенденцій унормування змісту вимог обґрунтованості нотаріальних актів і наслідків їх порушення.

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, принципи нотаріального процесу, нотаріальний акт-документ, обґрунтованість нотаріальних актів, витребування документів нотаріусом.

Постановка проблеми. Нотаріат як один з ефективних правових інститутів, що забезпечують охорону майнових і пов'язаних із ними немайнових прав, є складовою частиною системи органів юстиції як орган безспірної юрисдикції. Сутнісні характеристики нотаріальної діяльності дозволяють ідентифікувати її як різновид правової форми діяльності й типовий варіант процесуального провадження, однією з ознак якого є обов'язкове оформлення відповідними процесуальними актами-документами, що мають офіційний характер і встановлену законодавством форму. До нотаріальних актів ставиться низка правових вимог, дотримання яких гарантує забезпечення належної реалізації прав зацікавлених осіб – учасників нотаріального процесу, а також функцій і завдань нотаріальної діяльності в цілому.

Обґрунтованість нотаріальних актів є однією з визначальних вимог, правила якої зумовлені правозастосовним характером нотаріальної діяльності. Постановленню нотаріального акту передують низка процесуальних дій нотаріуса, спрямована на перевірку наявності фактичного складу. Зазначені обов'язки нотаріус реалізує в межах вимог нотаріальної процесуальної форми, а їх невиконання тягне за собою несприятливі правові наслідки й виникнення відповідних судових процесів. Суттєвою проблемою сучасного правозастосування є відсутність законодавчого унормування поняття та змісту обґрунтованості нотаріального акту, а також наслідків порушення цього принципу в нотаріальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми обґрунтованості нотаріальних актів тією чи іншою мірою розглядалися такими науковцями, як В.В. Комаров, Л.К. Радзівська, Л.Г. Пасічник, М.М. Дякович, М.С. Долинська С.Я. Фурса, І.М. Череватенко, здебільшого в аспекті характеристики загальних принципів нотаріального процесу. Практично не досліджувалися досі окремі правила, що у своїй взаємодії та взаємозумовленості складають зміст принципу обґрунтованості нотаріальних актів. Також не викладалася специфічність вимог обґрунтованості нотаріальних актів як актів правозастосування, що постановляються у сфері безспірної цивільної юрисдикції.

Метою статті є визначення закріплених у законодавстві правил принципу обґрунтованості нотаріальних актів, встановлення специфіки дії такого принципу в нотаріальному провадженні й формулювання пропозицій щодо тенденцій законодавчого унормування вимог принципу й правових наслідків його недотримання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чіткий розподіл функцій між учасниками нотаріального процесу та їх публічно-правовий характер зумовлюють необхідність у відповідній фіксації дій, які вчинюються в ході розгляду нотаріальної справи, та її результатів. Нотаріальні акти-документи

служать юридичною формою, якою наділяються процесуально оформлені рішення, прийняті нотаріусом під час здійснення своїх повноважень. Нотаріальний акт-документ – це процесуально оформлене рішення нотаріуса з приводу застосування норм права у конкретній правовій ситуації за участю певних осіб, на яких розповсюджується юридична чинність цього акту [1, с. 143].

Нотаріальні акти-документи мають обов'язкову юридичну чинність, оскільки нотаріуси здійснюють свою діяльність від імені держави. Скасування нотаріальних актів допускається тільки судом. Офіційний характер цих документів полягає не тільки в тому, що вони оформляються спеціально уповноваженими на це суб'єктами, але й у тому, що їх сутність, структура й реквізити закріплені в законодавстві.

Розглядаючи нотаріальну справу, нотаріуси й інші особи, що уповноважені законом вчиняти нотаріальні дії, діють у межах нотаріальної процесуальної форми, дотримання вимог якої забезпечує постановлення законних та обґрунтованих нотаріальних актів. Саме дотримання вимоги обґрунтованості дозволяє надалі, поза межами нотаріальної справи, розглядати нотаріальний акт як письмовий доказ, створений заздалегідь у спокійній атмосфері за сприяння сторін [2, с. 116].

Нотаріальні акти-документи мають те саме правостановлявальне значення, що й рішення суду, з такими відмінностями. По-перше, їх правова дія утворюється та розповсюджується тільки в царині безспірних правовідносин і тому, відповідно, фіксує не приписи нотаріуса, а волевиявлення самих зацікавлених осіб – учасників нотаріальної дії. А по-друге, як наслідок, нотаріальний акт-документ має правову силу й утворює певні правові наслідки доти, доки зацікавлені особи не виявляють ініціативи на його зміну або скасування. Водночас прийняттю нотаріусом рішення передують встановлення кола фактів, передбачених нормою, яка підлягає застосуванню в такому випадку; збирання, вивчення та оцінка документів-доказів у справі; перевірка відповідності вчинених дій вимогам закону й дійсним намірам сторін та інше. Отже, попри зазначену специфіку, нотаріальні акти-документи, так само як і рішення суду, фіксують результати правозастосування, і до них як до юрисдикційних актів ставиться вимога обґрунтованості, що своєю чергою зумовлює можливість висувати про існування принципу обґрунтованості нотаріальних актів у нотаріальному процесі [3, с. 6; 4, с. 152].

Визначальні правила принципу обґрунтованості нотаріальних актів закріплено в положеннях ст. 42, ч. 2 ст. 54, ст. 55 і низці інших статей Закону «Про нотаріат» (далі – Закон), що зобов'язують нотаріуса перевірити наявність певних фактів для вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії та постановлення певного нотаріального акту-документа.

Так, відповідно до правил ст. 42 Закону нотаріальні дії вчиняються в день подачі всіх необхідних документів. З боку нотаріальної практики зазначене положення законодавства покладає обов'язок доведення фактів, що будуть надалі покладені в підставу нотаріального акта, на зацікавлених осіб як учасників нотаріальної дії. Водночас на нотаріуса, відповідно, покладається обов'язок дослідження поданих доказів і встановлення наявності або відсутності самих фактів.

За правилами ч. 2 ст. 54 Закону нотаріуси або інші посадові особи, що вчиняють нотаріальні дії, перевіряють, чи відповідає зміст посвідчуваної ними угоди не тільки вимогам закону, але

й дійсним намірам сторін. Отже, суттєвим елементом обґрунтованості нотаріального акту має визнаватися виконання обов'язку нотаріуса щодо встановлення відповідності змісту правочину волевиявленню та намірам сторін.

Положення ст. 55 Закону є яскравим прикладом такого прояву принципу обґрунтованості нотаріальних актів, як безпосереднє визначення в нотаріальному законодавстві складу конкретних юридичних фактів, що мають бути встановлені нотаріусом у межах вчинення певної нотаріальної дії. Водночас кінцевий правовий висновок, що становить зміст нотаріального акта як акта правозастосування, а також його правова сила й правове значення своєю чергою зумовлюються саме виконанням зазначеного обов'язку нотаріуса. Наприклад, наявність посвідчувального напису на договорі купівлі-продажу нерухомого майна означає, що попередньо, в межах відповідних стадій цієї нотаріальної дії нотаріусом було перевірено й встановлено факт права власності відчужувача на таке майно, відсутність заборони відчуження або арешту майна, дієздатність сторін правочину тощо.

Аналіз зазначених норм дозволяє висувати про необхідність визначення основних елементів обґрунтованості нотаріальних актів, і такі пропозиції були сформульовані в літературі: нотаріальний акт буде обґрунтованим, якщо нотаріус всебічно, повно, об'єктивно й безпосередньо з'ясував фактичні обставини вчинюваної нотаріальної дії, і його висновки відповідають дійсним взаємовідносинам сторін [5, с. 177].

Уважаємо, що безпосередність з'ясування фактичних обставин є складовою частиною правил іншого принципу нотаріального процесу – принципу безпосередності, і в його межах, враховуючи специфіку правозастосування в нотаріальному процесі, доцільно розділяти вимоги безпосередності дослідження доказів і встановлення обставин, що мають юридичне значення. Крім того, вважаємо, що для нотаріального акта-документа вимога відповідності висновків нотаріуса дійсним взаємовідносинам сторін є дещо передчасною, адже в межах нотаріальної справи (на відміну від судової цивільної справи) правові відносини сторін ще не існують, вони тільки набувають відповідного нотаріального посвідчення. Отже, виходячи зі специфіки реалізації нотаріальних повноважень і сфери дії нотаріальної юрисдикції, у нотаріальному процесі висновки нотаріуса мають відповідати саме встановленим обставинам, а також намірам і волевиявленню зацікавлених учасників нотаріальної справи, а не взаємовідносинам, яких ще не існує між ними.

Принцип обґрунтованості нотаріальних актів вимагає, щоб вчинені нотаріальні дії та нотаріальні акти-документи як їх результат ґрунтувалися на дійсних обставинах, підтверджених необхідними відомостями й документами. Точно розмежувати поняття «відомості» й «документи» складно. Очевидно, до категорії документів можна віднести акти державних органів, що фіксують обставини, які мають юридичне значення, чи правові відносини: рішення суду про наявність родинних відносин, свідоцтво органів реєстрації органів цивільного стану (далі – РАЦС) про народження, реєстрацію шлюбу, розірвання шлюбу, смерть, довідки й тому подібне. Відповідно, відомості складає будь-яка інша інформація, наприклад, повідомлення фінансової установи про відсутність внеску на ім'я спадкодавця. Однак для використання в нотаріальному процесі ця інформація все одно має бути викладена в письмовій формі й відповідати

певним вимогам, передбаченим законодавством. Тому можна висувати, що принципової різниці між документами й відомостями в нотаріальному провадженні не існує та вони можуть бути об'єднані терміном «документи».

Надані доказові матеріали нотаріус оцінює з боку їх належності, допустимості й вірогідності. Він перевіряє, чи документ виданий правомочним органом, чи підписаний відповідними посадовими особами, чи дотримано встановлену форму документа, чи зберіг він чинність та інші обставини.

Подання зацікавленою особою нотаріусу всіх необхідних документів для вчинення нотаріальної дії – найважливіша умова правильного вирішення нотаріальної справи, одна з гарантій недопущення помилок із боку нотаріуса. Склад необхідних документів, як правило, визначений у законодавстві. Водночас нотаріус чи інша особа, що вчиняє нотаріальну дію, не мають права вимагати від зацікавлених осіб документів, що не стосуються суті вчиненої нотаріальної дії, крім передбачених законодавством.

Ст. 46 Закону «Про нотаріат» представляє нотаріусу чи іншій посадовій особі право витребувати від підприємств, установ та організацій документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій. Відповідні документи мають бути подані протягом строку, визначеного нотаріусом. Цей термін не може перевищувати одного місяця. Реалізація зазначених повноважень нотаріуса, що є складовою частиною механізму забезпечення дії принципу обґрунтованості нотаріальних актів, досить часто набуває дискусійного тлумачення.

Іноді вважається, що у випадку, коли для вчинення нотаріальної дії не досить даних, наданих зацікавленими особами, нотаріус має сам збирати необхідні документи. Це твердження не можна визнати правильним, оскільки ст. 42 Закону точно вказує, що нотаріальні дії вчинюються після їх оплати в день подачі всіх необхідних документів, тобто дії щодо надання документів є обов'язком зацікавленої особи.

Не виникає необхідності у витребуванні матеріалів, якщо вони знаходяться в розпорядженні особи, що звернулася до нотаріуса, чи без ускладнень можуть бути нею отримані у відповідних установах (копії судових рішень, довідки з місця проживання чи роботи тощо). У таких випадках нотаріус лише роз'яснює заявнику, які саме документи необхідні для вчинення конкретної нотаріальної дії (наприклад, стягнення заборгованості на підставі виконавчого напису). Якщо ж потім необхідні документи не будуть представлені, нотаріальна дія не вчиняється.

Поряд із цим існують випадки, коли самому заявнику дуже складно чи просто неможливо одержати деякі документи. Це може виникати з підставами суб'єктивного чи об'єктивного характеру: неправомірна відмова будь-якої посадової особи видати такі довідки, тривала затримка з їх одержанням і так далі. Певні документи відповідно до чинного законодавства видаються тільки обмеженому колу зацікавлених суб'єктів або взагалі не видаються без запиту компетентних органів (свідоцтва органів РАЦСу, медичні довідки, інформація про внески й інше). У таких випадках нотаріус має реалізувати свої повноваження з витребування матеріалів нотаріальної справи.

Визначальні характеристики нотаріального акту як правозастосовного акту, що закріплює висновки юрисдикційного органу, дозволяють провадити певні правові аналогії між

вимогами обґрунтованості, що ставляться і до нотаріального акту, і до рішення суду. Нотаріальний акт, так само як і судове рішення, має бути мотивованим. У такому зв'язку не можна погодитися з висловленими в літературі твердженнями щодо того, що «поняття «мотивованість» та «обґрунтованість» судового рішення в адміністративному, господарському й цивільному видах судочинства можна вважати синонімами» [6]. На наш погляд, мотивованість правильніше не ототожнювати з обґрунтованістю, а вважати її складовою частиною з огляду на обов'язки нотаріуса встановити коло фактів, що є підставами для реалізації нотаріальних повноважень у конкретній нотаріальній дії, та зазначити в нотаріальному акті норми права, що підлягають застосуванню.

Остання обставина до того ж свідчить про нерозривний взаємозумовлений зв'язок, що існує між обґрунтованістю та законністю як основними вимогами до акту правозастосування, про що зазначалося в літературі [7]. Саме належне встановлення обставин нотаріальної справи дає можливість нотаріусу застосувати до конкретної правової обставини диспозицію тієї чи іншої норми матеріального права.

Поряд із цим нотаріальний акт-документ є результатом правозастосовної діяльності у сфері безспірної цивільної юрисдикції, що впливає на специфічність вимог до його обґрунтованості.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження дозволяють висувати, що вимога обґрунтованості ставиться до нотаріального акту як до акту правозастосування, а принцип обґрунтованості нотаріальних актів має власний зміст, що охоплює низку відповідних правил.

Відповідно до правил принципу обґрунтованості зміст нотаріальних актів має відповідати дійсним обставинам, що підтверджуються необхідними документами-доказами, дослідженими в межах нотаріального провадження.

Надані документи-докази нотаріус оцінює з боку їх належності, допустимості, достатності й достовірності. Відсутність певного документа-доказа унеможливить як встановлення відповідного юридичного факту, так і постановлення самого нотаріального акту, що фіксував би результат вчинення нотаріальної дії. Навпаки, у такому разі передбачається можливість винесення лише постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії.

У випадках, коли справжність наданого документу-доказу викликає сумніви, нотаріус вправі затримати його й спрямувати на експертизу. У випадках, якщо в наданих документах-доказах містяться суперечливі дані, нотаріус має вжити заходів до з'ясування справжніх обставин. Зазначене відбиває специфіку змісту принципу обґрунтованості нотаріальних актів з огляду на відсутність у нотаріальному процесі, на відміну від судового, засад змагальності.

Суттєвим недоліком чинного нотаріального законодавства слід визнати відсутність законодавчого унормування вимог щодо обґрунтованості нотаріальних актів, а також наслідків їх недотримання. Обґрунтованим слід визнавати нотаріальний акт, постановлений з урахуванням встановлених у межах нотаріальної справи дійсних обставин, підтверджених відповідними, передбаченими нотаріальним законодавством, доказами. Необґрунтованість нотаріального акта-документа має бути визначена в законодавстві самостійною підставою для його скасування в судовому порядку.

Література:

1. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат: підручник. Харків: Право, 2019. 416 с.
2. Пиелу Ж.-Ф. Профессиональное нотариальное право. Москва: Юрист, 2001. 243 с.
3. Комаров В.В. Принципи нотаріального процесу. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2003. № 1. С. 5–8.
4. Череватенко І.М. Принцип законності та обґрунтованості нотаріальних актів щодо посвідчення безспірних прав. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5. Т. 1. С. 151–156.
5. Фурса С.Я., Лисенко Л.С. Законність і обґрунтованість нотаріальних актів. *Вісник вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 174–185.
6. Берназюк Я.О. Поняття та критерії мотивованості судового рішення як однієї з гарантій дотримання судами принципу верховенства права. *Судебно-юридическая газета*. 9 січня 2019 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/133015-ponyattya-ta-kriteriyi-motivovanosti-sudovogo-rishennya-yak-odniyeyi-z-garantiy-dotrimannya-sudami-printsipu-verkhoventva-prava>.
7. Фулей Т.І. Законність і обґрунтованість судового рішення : коментар до справи «Серявін та інші проти України». *Судова практика*. 2012. № 2. С. 119–122.

Barankova V. The principle of notarial deeds validity

Summary. This article is devoted to the study of the content and rules of the principle of validity of notarial deeds, clarification of specific manifestations of validity of said notarial deeds as acts of law enforcement within the field of undisputed civil jurisdiction, as well as the consequences of non-compliance to the rules of validity. The studies revealed that notarial deeds are documents that have the same right-establishing value, as the court decisions, with the following differences from one another: firstly, their legal action is formed and spreads only within the field of indisputable legal relations and therefore, accordingly, it does not record the notary's instructions, but the expression of the will of the interested parties, participants in the notarial action themselves; and secondly, as a consequence, a notarial deed can be described as a document, which has certain legal force and creates certain legal consequences until the concerned parties do not take the initiative to change or

cancel it. In this case, the adoption of a decision by a notary is preceded by the establishment of a range of facts provided for by the norm to be applied in this case; collection, study and evaluation of documents, namely the evidence connected to the case; verification of the compliance of the actions taken with the requirements of the law and the actual intentions of the parties, and so on. Thus, in spite of the aforementioned specifics, notarial acts can be considered documents, that, as well as court decisions, record the results of law enforcement and, as on other types as of jurisdictional acts, the requirement of validity gets imposed on them as well.

This study proves that the notarial deed, which was rendered, while taking the actual circumstances established within the notarial case, which were confirmed by the relevant evidence provided for by notarial legislation into account, should be considered valid. On the basis of the current notarial legislation, the following basic rules of the principle of the validity of notarial acts are distinguished. A notarial act may be performed only after the submission of all necessary supporting documents, which is the responsibility of the concerned persons. The notary evaluates the submitted documents, which serve as pieces of evidence based on their belonging, admissibility, sufficiency and reliability. The absence of a certain document, serving as a piece of evidence, will make it impossible both to establish the relevant legal fact and to issue a notarial deed itself, which would record the result of the notarial act. In cases where the authenticity of the provided document, serving as a piece of evidence, raises doubts, the notary has the right to detain it and send it for further examination. In case if the provided documents, serving as evidence, contain conflicting data, the notary must take measures to clarify the real circumstances. This reflects the specifics of the content of the principle of the notarial acts validity due to the lack of contentiousness principles in the notarial process, in contrast to the judicial process.

Proposals regarding the tendencies in the regulation of the content of the requirements for the notarial acts validity and the consequences of their violation have been formulated.

Key words: notary, notarial activity, notarial process principles, notarial deed – a document, validity of notarial deeds, discovery of documents by a notary.